

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ В ПРОЦЕСІ САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У СФЕРІ ОСВІТИ: ДО АПРОБАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАСОБІВ

Олена І. Жорнова, м. Київ

Показано, що дія засобів запобігання бідності та подолання її як стилю життя в процесі самовизначення у сфері освіти заснована на переосмисленні особистістю своєї освітньої кар'єри. Механізм переосмислення освітньої кар'єри спрацьовує як виникнення нових смислів опанування освітніх програм через подолання розривів у змісті і результатах обліку своїх перспектив у сфері освіти, недотримання наступності в минулих, теперішніх і майбутніх перспективах. Процес вибудовування освітньої кар'єри розгортається як докладання особистістю зусиль в одному, двох чи трьох напрямках реалізації освітньоможливого. У формуванні досвіду вибудовування освітньої кар'єри виділено кілька складників: цільовий (створення умов для переосмислення особистістю досвіду вибудовування освітньої кар'єри), змістовий (інформація про вибудовування освітньої кар'єри як соціально-психологічний чинник зміни стилю життя), процесуальний (репрезентація явища освітньої кар'єри), критеріальний (визначення зрушень в уявленнях про межі освітньої кар'єри), результативний (підтримка висунутих ініціатив щодо зрушень в освітній кар'єрі).

Ключові слова: самовизначення особистості у сфері освіти, освітня кар'єра, вибудовування освітньої кар'єри, формування досвіду вибудовування освітньої кар'єри.

Проблема. Переймання питаннями “оздоровлення” суспільно-політичної ситуації в Україні прямо чи опосередковано, відверто чи приховано, але все одно торкається проблеми неконфліктного співіснування громадян з різним рівнем ресурсозабезпеченості. Справа не тільки в тому, аби знайти можливості збільшити статки тих із них, хто не має достатніх ресурсів, а й у тому, аби привернути увагу всього суспільства до необхідності гармонізації різних стилів життя – багатства і бідності.

У ході вивчення вітчизняними науковцями соціально-психологічних чинників подолання бідності як стилю життя виявлено, що соціальному самовизначенню незаможних осіб притаманні емоційно насичена матеріальна домінанта, компенсаторна оцінка свого соціального статусу, екстернальна зумовленість поведінки та ціннісних орієнтацій, слабкість соціальної рефлексії, парадоксальна маргіналізація як наслідок конформізму (В. О. Васютинський).

Проте нагального вирішення потребує питання апробації соціально-психологічних засобів запобігання бідності та подолання її як стилю життя.

Мета статті: висвітлити процес апробації соціально-психологічних засобів подолання бідності в процесі самовизначення у сфері освіти

(далі – засобів). Задля цього уточнюється соціально-психологічний контекст самовизначення особистості у сфері освіти для зміни стилю життя, описуються вихідні засадничі положення апробації розроблених засобів.

Узагальнення особливостей самовизначення особистості у сфері освіти [1, с. 85-86] дало підстави виокремити низку соціально-психологічних чинників, які впливають на становлення суб'єкта подолання бідності і позначені змінами в стилі життя особистості. Ми виходимо з того, що освіта як процес ре/трансляції знання для особистості є джерелом її життєдіяльності. Ресурсом освіта стає тоді, коли участь у процесі ре/трансляції знання усвідомлена як можливість для переінакшення стилю життя через реалізоване намагання опанувати нові освітні, освітньо-професійні програми (далі – ОП/ОПП). Активізацію намагань опанувати ОП/ОПП розглянуто як вихідну засаду подолання бідності і сутність продуктивного самовизначення у сфері освіти. Крім процесу вибудовування освітньої кар'єри, під яким ми розуміємо свідому активність особистості, пов'язану з опануванням нею ОП/ОПП, на започаткування серйозних зрушень у стилі життя впливають:

– інтеріоризація в процесі навчання досвіду повсякденної життєдіяльності в стилі, відмінному від стилю бідності;

– становлення нової ідентичності як відмови від ідентичності в межах опозиції “бідний – багатий” й оволодіння сенсом встановлення належності в межах опозиції “освічений – неосвічений”;

– спрямованість на висхідну соціальну мобільність як умову розширення своїх перспектив у сфері освіти [там само, с. 86-87].

Аби встановити перелік можливих соціально-психологічних засобів формування досвіду вибудовування освітньої кар'єри, респондентам було запропоновано описати, як, на їхню думку, освіта впливає на подолання бідності. Отримані описи було опрацьовано за допомогою контент-аналізу. Виявлені змістові одиниці ми розподілили на такі групи: усвідомлення потенціалу освіти, екстраполяція “чужої” ситуації на себе, агенти змін.

На основі узагальнення висловів, які дають підстави для з'ясування міри усвідомлення потенціалу освіти, виявлено цілісне, часткове й одичне усвідомлення освітньоможливого [2, с. 121-122]. Встановлено, що:

– по-перше, екстраполяція “чужої” ситуації на себе відбувається у форматі або співчуття, або звинувачення в бездіяльності. Поодинокі і невиразні приклади незнеособленої допомоги особам з недостатньою ресурсозабезпеченістю;

– по-друге, серед агентів змін найчастіше згадують державу й саму особу, яка потерпає від недостатньої ресурсозабезпеченості. Причому державу звинувачують у неспроможності надати бідним якісну освіту, а особу більшою мірою жаліють, але не визнають, що й у скрутній ситуації треба перейматися питаннями подальшої освіти;

– по-третє, прийняття освітнього середовища як сприятливої умови для набуття особами з недостатнім рівнем ресурсозабезпеченості досвіду вибудовування повсякдення у стилі, відмінному від бідності, украй “мляве”, і така ситуація потребує переінакшення.

На цьому етапі апробації засобів також було прочитано лекцію з моніторингу якості освіти, чільне місце в якій посіли питання відстеження змін у стилі життя суб’єктів навчання, і проведено семінар, на якому обговорювалися проблеми сенсу втручання у стиль життя суб’єктів навчання та вивчення і поширення педагогічного досвіду з питань подолання бідності як стилю життя. Потому було проведено бесіду з викладачами, під час якої обговорювалося, у який спосіб вони здатні здійснювати педагогічний вплив на “бідних” учнів, аби ті змінили стиль життя. Ішлося про те, чи буде позначено зростання в особистості, яка не має достатніх ресурсів, намагання опановувати нові ОП/ОПП позитивними ефектами на соціум, наскільки такі намагання мають ставати більш інтенсивними й поширеними і чи варто сприяти їх ретрансляції. Виявлено, що:

– викладачі підтримують ідею щодо навчання їх спрямовано створювати умови для самовизначення учнів у сфері освіти;

– увага до питань про зміни в стилі життя учнів майже не привертається;

– викладачам бракує досвіду рефлексії змін у своєму стилі життя;

– викладачі визнають доцільність педагогічного впливу на стиль життя учнів, проте дуже обережно ставляться до розширення (збільшення) своїх обов’язків;

– викладачі згодні, аби їхня робота щодо впливу на зміну стилю життя бідними учнями підлягала експертизі, але тільки без подальшого прийняття управлінських рішень за наслідками експертизи.

Зроблено висновок про те, що педагогічний вплив на подолання бідності як стилю життя наразі не сприймається як предмет вивчення, унаслідок чого набувають стихійного характеру:

– інтеріоризація в процесі навчання досвіду повсякденної життєдіяльності в стилі, відмінному від стилю бідності;

– становлення нової ідентичності як відмови від ідентичності в межах опозиції “бідний – багатий” й оволодіння сенсом встановлення належності в межах опозиції “освічений – неосвічений”;

– формування спрямованості на висхідну соціальну мобільність як умову збільшення своїх перспектив у сфері освіти.

Результатом педагогічного впливу на формування освітньої кар’єри учня має бути позитивна динаміка самовизначення у сфері освіти, яка встановлюється шляхом відстеження:

– розширення можливостей доступу до освіти: педагогічний вплив забезпечує маршрутизацію в освітньому просторі. Забезпечити маршрутизацію – це “накреслити”, спланувати, показати можливості опанування нових ОП/ОПП;

– збереження контексту: відомості про безпосередньо ті дії учня, котрі передують наявній ситуації самовизначення, не повинні бути проігноровані. Вони мають бути використані для оптимального вибору нових доступних ресурсів та організації наявних ресурсів учня;

– інтеграції соціальних мереж: створювати і просувати тренд належної освітньої кар'єри.

Вважаємо, що навчання роботи з таким інструментарієм сприятиме створенню спільноти експертів для проведення соціально-психологічної експертизи педагогічного впливу на подолання бідності. Можливість своєчасно використати експертизу для аналізу ефективності своїх дій допомагає оптимізувати процес формування освітньої кар'єри учня.

Розроблення засобів було зосереджене на відборі змісту практикуму, завдяки якому уможливитиметься формування в його учасників досвіду вибудовування освітньої кар'єри як засобу оптимізації ресурсозабезпеченості їхньої життєдіяльності. Цей практикум дістав роботу назву “Самовизначення особистості і стиль життя”.

Ми виходили з того, що дія засобів заснована на переосмисленні освітньої кар'єри (рис. 1).

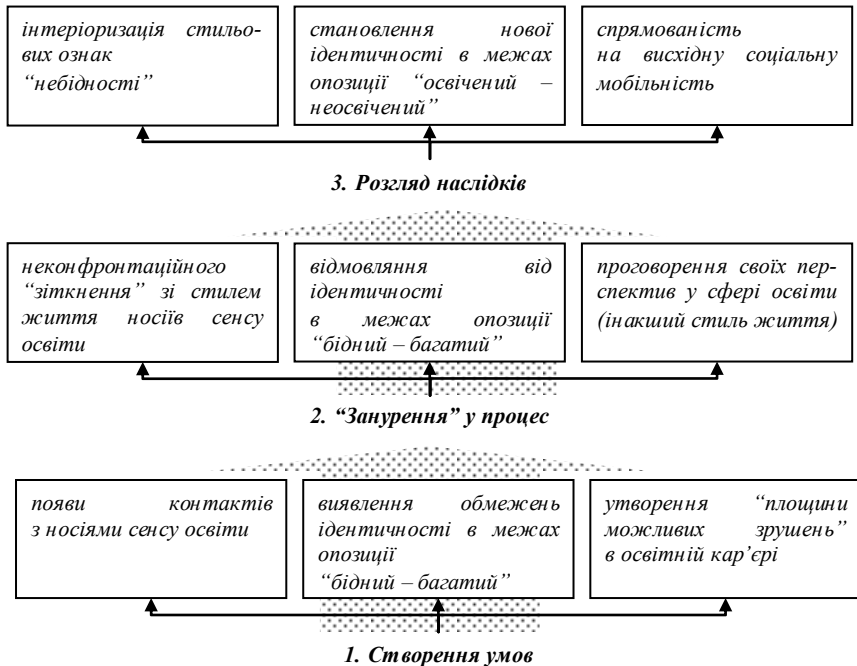

Рис. 1. Дія соціально-психологічних засобів на формування досвіду вибудовування освітньої кар'єри

Механізм переосмислення освітньої кар'єри спрацьовує як виникнення в особистості нових смислів опанування ОП/ОПП шляхом подолання розривів у змісті і результатах обліку своїх перспектив у сфері освіти, недотримання наступності у минулих, теперішніх і майбутніх перспективах [3, с. 220].

Оскільки вибудовування освітньої кар'єри є системотворчим соціально-психологічним чинником запобігання бідності та подолання її як стилю життя в процесі самовизначення у сфері освіти, то розроблення засобів має на меті уможливити вплив на нього – чи то посилити його дію, чи, навпаки, знівелювати. Так, про посилення дії цього чинника йдеться в разі спроможності особистості оптимально використовувати наявні ресурси; про нівелювання – принаймні тоді, коли констатовано або цілковиту неможливість вибудовувати освітню кар'єру, або коли вибудовування освітньої кар'єри призводить до трагічних втрат невідтворюваних ресурсів.

Але механізм впливу на чинник вибудовування освітньої кар'єри однаковий – через формування досвіду вибудовування освітньої кар'єри, відхід особистості від неосмисленого повсякдення, якому надаються характеристики органічної неподільності. Цільовий, змістовий, процесуальний, критеріальний і результативний складники формування досвіду вибудовування освітньої кар'єри представлено на рис. 2.

Рис. 2. Складники формування досвіду вибудовування освітньої кар'єри

Процес вибудовування освітньої кар'єри розгортається як докладавання особистістю зусиль в одному, двох чи трьох напрямках реалізації

освітньоможливого. Зусилля в одному напрямі, хоча й з усією потужністю, звужують площину реалізації освітньоможливого, оскільки полишають без уваги інші перспективи освітньої кар'єри. Синхронно досягти плідних зусиль в усіх напрямках украй складно, а може, й недосяжно, якщо виходити з того, що забезпечити водночас три умови їхнього здійснення (коректності, під якою слід розуміти несуперечливість одного зусилля іншим зусиллям; доступності – зусилля можуть докладатися завжди; і стійкості – переконаності; що в разі тимчасового припинення зусиль їхні наслідки не зникнуть разом із ними) неможливо [4].

Подальше роз'яснення особливостей вибудовування освітньої кар'єри стосується її масштабу. Оскільки на різних етапах її вибудовування вимоги, які до неї висуваються, посилюються чи послаблюються, обсяг і/чи складність завдань, які вона вирішує, збільшуються чи зменшуються, то кар'єра має зазнавати відповідних змін – прискорюватися чи уповільнюватися, ставати більш виразною чи набувати непевності тощо. Масштабованість освітньої кар'єри – важлива ознака здатності особистості усвідомлювати і відстежувати динаміку кар'єри відповідно до докладених нею зусиль щодо її вибудовування.

Оптимальним варіантом вибудовування освітньої кар'єри є усвідомлене докладання зусиль водночас у двох напрямках з поетапною зміною одного з них [5, с. 21-23]. Наприклад: на початку опанування певної ОП/ОПП доречно поєднати зусилля щодо входження до нової спільноти із зусиллями щодо розвитку інтелектуальних та інших здібностей, необхідних для отримання освіти за обраним напрямом, спеціальністю тощо; далі важливішим стає продукування нового знання, що потребує інтегрування до іншої спільноти. Вибудовування освітньої кар'єри набуватиме вигляду докладання зусиль в напрямках “соціальне – індивідуальне”, потому – “ідеальне – соціальне”. У наведеному прикладі незмінними на двох етапах освітньої кар'єри залишаються зусилля щодо утворення соціальних зв'язків, тоді як зусилля щодо зростання компетентності поступаються місцем зусиллям щодо трансляції знань. У подальшому знову відбуватиметься зміна одного з напрямів, що залежатиме від вирішуваних завдань (рис. 3).

Висновки. Проведена робота з апробації соціально-психологічних засобів запобігання бідності та подолання її як стилю життя в процесі самовизначення у сфері освіти дає підстави припустити, що становлення суб'єкта подолання бідності відбувається через пережиття практикуму як події. Це допомагає особистості усвідомити сенс безупинної ретрансляції знання та участі в цьому процесі [6, с. 79-80], спрямованому на збереження культурного розмаїття, запобігання бідності як стилю життя через готовність до подальших зусиль у сфері освіти – вибудовування освітньої кар'єри за стандартами, вищими від встановлених мінімальних вимог – обов'язкової середньої освіти.

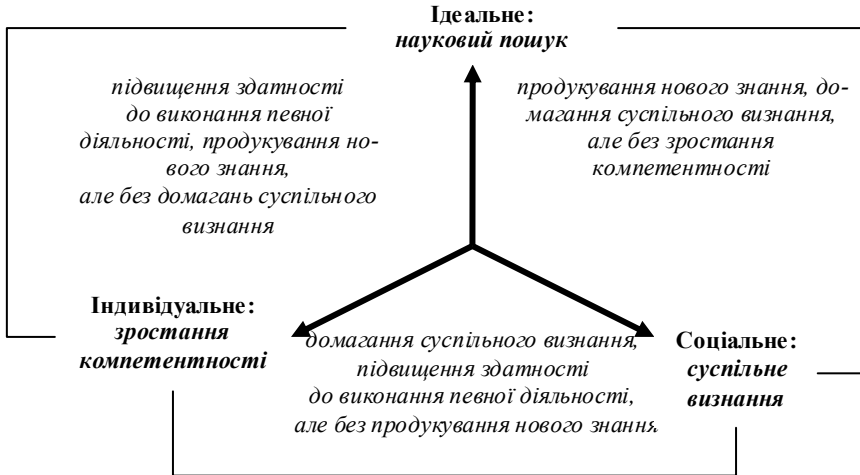

Рис. 3. Вибудовування освітньої кар'єри: характеристика зусиль за напрямками освітньоможливого

Подальші розвідки щодо формування досвіду вибудовування освітньої кар'єри доцільно спрямувати на узагальнення та інтерпретацію емпіричних даних, отриманих у ході проведених корекційних заходів.

Література

1. Жорнова О. І. Подолання бідності в процесі самовизначення особистості у сфері освіти: результати емпіричного дослідження / Олена І. Жорнова // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Чернівці, 2013. – Вип. 114 – С. 85–88.
2. Жорнова О. І. Вітчизняна вища освіта, QUO VADIS? / Ольга І. Жорнова, Олена І. Жорнова // Вища освіта України. – 2012. – №3 (дод. 2), т. 1. – Темат. випуск “Європейська інтеграція вищої освіти України у контексті Болонського процесу”. – С. 120–123.
3. Ахизер А. С. Проблема переходов в социокультурных процессах и феномена осмысления – переосмысления ситуации / А. С. Ахизер // Мир психологии. – 2000. – №1 (21). – С. 217–229.
4. Gilbert S. Brewer’s Conjecture and the Feasibility of Consistent, Available, Partition-Tolerant Web Services / Seth Gilbert, Nancy Lynch // ACM SIGACT News. – 2002. – В. 2. – Т. 33. – Р. 51–59.
5. Жорнова О. І. Науково-педагогічне пізнання вищої освіти України: стан і тенденції : Монографія / Ольга І. Жорнова, Олена І. Жорнова. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2013. – 207 с.
6. Жорнова О. І. Подолання бідності і самовизначення у сфері освіти: до обговорення можливостей особистості / Олена І. Жорнова // Психологія і особистість. – 2013. – № 2 (4). – С. 68–83.

Reference

1. Zhornova, O. I. (2013). Podolannya bidnosti v protsesi samovyznachennia osobystosti u sferi osvity: rezultaty empyrychnoho doslidzhennia [Overcoming poverty in the process of self-identification within the field of education: empirical study results]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka* [Bulletin of Taras Shevchenko National Pedagogical University of Chernigov], 114, 85–88 (ukr).
2. Zhornova, O. I. and Zhornova, O. I. (2012). Vitchyzniana vyshcha osvita, QUO VADIS? [The domestic higher education, QUO VADIS?]. *Vyshcha osvita Ukrainy. Tematychnyi vypusk "Yevropeiska intehtratsiia vyshchoi osvity Ukrainy u konteksti Bolonskoho protsesu"* [Higher education in Ukraine. Thematic issue of "European integration of higher education in Ukraine in the context of the Bologna Process"], 3 (2), vol. 1, 120–123 (ukr).
3. Ahiezer, A. S. (2000). Problema perehodov v sociokulturnyh processah i fenomena osmysleniia – pereosmysleniia situacii [The problem of transitions in socio-cultural processes and the phenomenon of thinking – rethinking of the situation]. *Mir psihologii* [World of Psychology], 1 (21), 217–229 (rus).
4. Gilbert, S. and Lynch, N. (2002). Brewer's Conjecture and the Feasibility of Consistent, Available, Partition-Tolerant Web Services. *ACM SIGACT News*, 2, 33, 51–59.
5. Zhornova, O. I. and Zhornova, O. I. (2013). Naukovo-pedahohichne piznannia vyshchoyi osvity Ukrainy: stan i tendentsii [Scientific and pedagogical knowledge of higher education in Ukraine: Current State and Trends]. Kyiv: "Kyiv University Publ." (ukr).
6. Zhornova, O. I. (2013). Podolannya bidnosti i samovyznachennia u sferi osvity: do obhovorennia mozhlyvosti osobystosti [Overcoming poverty and self-determination in education: discussion of the possibilities of the individual]. *Psyhholohiia i osobystist* [Psychology and Personality], 2 (4), 68–83 (ukr).

Жорновая Е. И. Предупреждение и преодоление бедности в процессе самоопределения личности в сфере образования: к апробации социально-психологических средств

Показано, что действие средств предупреждения бедности и преодоления ее как стилиа жизни в процессе самоопределения в сфере образования основано на переосмыслении личностью своей образовательной карьеры. Механизм переосмысления образовательной карьеры срабатывает как возникновение новых смыслов освоения образовательных программ путем преодоления разрывов в содержании и результатах учета своих перспектив в сфере образования, несоблюдения преемственности в прошлых, настоящих и будущих перспективах. Процесс выстраивания образовательной карьеры разворачивается как прикладывание личностью усилий в одном, двух или трех направлениях реализации образовательного потенциала. В формировании опыта выстраивания образовательной карьеры выделено несколько составляющих: целевая (создание условий для переосмысления личностью опыта выстраивания образовательной карьеры), содержательная (информация о выстраивании образовательной карьеры как социально-психологическом факторе изменения стилиа жизни), процессуальная (репрезентация явления образовательной карьеры), критерильная (определение сдвигов в представлениях о границах образовательной карьеры), результативная (поддержка выдвинутых инициатив относительно сдвигов в образовательной карьеры).